

УДК 159.942.5

Прахова Світлана Анатоліївна

аспірантка Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

e-mail: svetlankaprakhova@gmail.com

ORCID 0000–0001–9633–2517

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ФРУСТРАЦІЇ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті досліджено процес формування теорії фрустрації в контексті зміни наукових парадигм і розвитку окремих психологічних напрямків. Розкрито сутність різних ракурсів тлумачення феномену фрустрації з точки зору психоаналізу, біхевіоризму та системно-діяльнісного підходу. Зроблено порівняльний аналіз наукових праць по регіонах (бралися до уваги західноєвропейські, американські та радянські дослідники). Виокремлено основні теорії фрустрації і проведено їх порівняльний аналіз через призму окремих експериментальних досліджень в рамках ретроспективного аналізу.

Ключові слова: феномен фрустрації, теорія фрустрації, детермінанти, фрустраційна ситуація, фрустраційна реакція, історична ретроспектива досліджень.

Постановка проблеми. Соціальна дезадаптованість та психологічна нестійкість в дискурсі сучасних реалій життя виводить на новий рівень проблему фрустрації та її впливу на розвиток особистості. Феномен фрустрації має достатньо довгу історію дослідження, однак його однозначне тлумачення та категоріальна визначеність ще залишається дискусійним питанням. Зміна наукових парадигм наклала свій відбиток на розвиток окремих концепцій фрустрації, які сформувалися в контексті тих теоретичних базисів, що лягли в основу створення різних психологічних шкіл і напрямків. У зв'язку з цим доцільною бачиться класифікація всіх існуючих концепцій фрустрації у відповідності до двох критеріїв: по-перше, врахування принципу історизму і дослідження зазначеної проблеми в рамках аналізу зміни етапів розвитку світової психологічної думки; по-друге, дотримання принципу детермінізму і тлумачення феномену фрустрації з точки зору її причинної обумовленості.

Мета статті — здійснити порівняльний аналіз становлення теорії фрустрації в контексті досліджень західноєвропейських, американських та радянських психологів ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Теоретична і практична значущість проблеми фрустрації формулюється західноєвропейськими та американськими психологами в першій третині ХХ ст. Джерела перших наукових праць з дослідження фрустрації ведуть до психоаналітичної теорії З. Фрейда (S. Freud, 1933), який розглядав фрустрацію в рамках внутрішньоособистісного конфлікту, як боротьбу двох складових психіки людини «ід» і «суперого», своєрідну реакцію на вимушену відмову від несвідомих потягів

«ід» на користь суспільних норм та цінностей. При цьому саме З. Фрейд першим глибоко проаналізував евристичний потенціал поняття психологічний бар'єр і надав йому парадигмального статусу. У такому тлумаченні фрустрація представлена як своєрідний психічний стан, який потенційно може призвести до виникнення неврозу [10]. Останнє положення знайшло своїх опонентів в ряду німецьких та американських психоаналітиків — сучасників З. Фрейда. Зокрема, К. Хорні (K. Horney, 1939) заперечує положення про напередвизначену схильність до психічних захворювань, як безпосереднього наслідку фрустрації [12]; Е. Фромм (E. Fromm, 1973) акцентує більшу увагу на соціальному вимірі явища фрустрації і розглядає фрустраційну поведінку як спробу досягнути мети [11]; В. Франкл (V. Frankl, 1979) ввів до обігу поняття «екзистенційна фрустрація», як альтернативу позиції, що фрустрованими можуть бути тільки біологічні потяги людини [9].

В 30-х роках ХХ ст. у розвитку психологічної думки спостерігається загальна тенденція до інтеграції ідей психоаналізу та біхевіоризму. В рамках такого конгломерату підходів виникає теорія фрустрації-агресії авторами якої стали Дж. Доллард, Н. Міллер, Л. Дуб, О. Маурер та Д. Сірс (N. Miller, R. Sears, O. Mowrer, L. Doob, J. Dollard, 1939). Витоки своєї теорії зазначені автори знайшли в ранніх роботах З. Фрейда, який зазначав, що якщо об'єкт є джерелом неприємних відчуттів — це в кінцевому рахунку може призвести до агресивних нахилів проти об'єкта [10]. Так сформувалася теза про те, що поява агресії завжди передбачає існування фрустрації і, навпаки, що існування фрустрації завжди призводить до певної форми агресії [22]. В подальших дослідженнях цього колективу авторів представлена думка зазнала уточнень. Було встановлено, що фрустрація не обов'язково веде до агресії, а лише «створює умови для виникнення різних типів зв'язків, одним з яких є підбурювання до певних форм агресивності» [27, с. 338].

Паралельно з теорією «фрустрація-агресія» оформлюються теорія німецьких дослідників Р. Баркера, Т. Дембо, К. Левіна (R. Barker, T. Dembo, K. Levin, 1937) «фрустрація-регресія» та теорія фрустраційної фіксації Н. Майера (N. Maier, 1942). Перша з них апелює до тези, що безпосереднім наслідком і відповіддю на сильну фрустрацію є регресія. В свою чергу, ситуації фрустрації, що супроводжуються емоційною напругою і несподіваними бар'єрами (внутрішніми і зовнішніми) у досягненні мети, ведуть до зміни поведінки, її неконструктивності, інфантильності та одноманітності [15].

Теорія фрустраційної фіксації Н. Майера базується на принципах аналізу стимулів поведінки і відповідних зв'язків між фрустрацією і мотивацією. Девіантну поведінку автор розглядає як дещо більше ніж звичайне відхилення від стандартної норми, а її причини він пояснює локалізованою напругою, яка виникає в ситуаціях фрустрації, де суб'єкт не може знайти конкретний вихід із складної ситуації. Н. Майер описує цей механізм як форму фіксованої поведінки, що не має в своїй основі достатньої вмотивованості. Фрустрацію він розглядає як процес, в якому вибір поведінки визначається не стільки мотивами, скільки простими нейронними зв'язками,

що проявляється у стереотипізації реакцій суб'єкта і виробленні стійких позицій фіксації. Такий стан сам по собі є активним, але на відміну від агресії він є більш консервативним, ригідним і виступає продовженням попереднього курсу дій, які раніше були ефективними, а тепер проходять по інерції, коли вмотивованість у діях є повністю відсутньою, як результат — зниження здатності до вирішення завдань [25].

Окрему ланку досліджень зазначеного часового періоду займає евристична теорія С. Розенцвейга (S. Rosenzweig, 1938), в якій фрустрація визначається як специфічне психологічне явище, що виникає у випадку зустрічі організму з перепонами, які важко або взагалі неможливо подолати в процесі задоволення будь-якої життєвої потреби. Теорія С. Розенцвейга відрізняється своєю автономністю і має ряд специфічних характеристик: 1) розмежування типів фрустрації: первинна, вторинна; 2) класифікація реакцій на фрустраційну ситуацію (за типами і напрямками); 3) виділення трьох рівнів психологічного захисту організму в ситуації фрустрації: імунологічний, автономний, кортикальний; 4) введення поняття фрустраційної толерантності — стійкості до фрустраційних ситуацій [28]. Представлена теорія отримала логічне продовження в оформленні методики діагностики фрустраційних реакцій «PF-Stady», яка активно апробувалася протягом декількох десятиліть (як приклад можна привести експерименти Дж. Тайлор (Jr. Taylor, 1951), Л. Карліна, М. Шварца (L. Karlin, M. Schwarts, 1953) та ін.) і залишається актуальною в сучасних реаліях [32].

Зазначені вище теорії («фрустрація-агресія», «фрустрація-регресія», «фрустрація-фіксація») можна вважати відносно самостійними підходами, що дали поштовх подальшим (як правило, експериментальним) дослідженням, які в своїй більшості були інтегровані в загальну концепцію біхевіоризму. Зокрема, теорія «фрустрація-регресія» на експериментальному рівні була розроблена Ж. Клеє, який визначав детермінанти аномальних фіксацій поведінки у тварин, шукаючи їх у фрустрації та емоційних потрясіннях [23]. У свою чергу, І. Чайлд та І. Уотерхауз (I. Child, I. Waterhouse, 1952), продовжуючи дослідження в рамках теорії «фрустрація-регресія» (з подальшими уточненнями і модифікаціями), інтерпретували фрустрацію як факт перешкоди, а на експериментальному рівні підтвердили думку, що фрустрація одного виду діяльності призводить до зниження якості роботи як в ньому самому, так і в іншій діяльності [19].

Цікавою з точки зору новизни виглядає робота С. Брітта і С. Джануса (S. Britt, S. Janus, 1940), які в розглядуваному феномені виділили дві складові: фрустраційна ситуація та фрустраційна реакція. При цьому сама фрустрація аналізується з точки зору бар'єрів і обструкцій, що напряму пов'язані з емоціями, напругою, конфліктами, гальмуванням діяльності та агресією [17]. Схожа точка зору притаманна С. Саргенту (S. Sargent, 1948), який вказує на те, що емоції і правильна інтерпретація ситуації є центральним динамічним фактором у будь-якій реакції на фрустрацію. Акцентується увага на тому, що фрустрація викликає безпосередні зміни в поведінці людини, при аналізі якої мають враховуватися як стимули, так

і проміжні фактори [30]. В якості такої проміжної змінної Дж. Браун та І. Фарбер (J. Brown, I. Farber, 1951) визначають емоції. При цьому фрустрація тлумачиться ними як результат умов, при яких очікувана реакція або гальмується, або попереджається [18].

А. Маслоу (A. Maslow, 1943) розглядає фрустрацію в контексті дослідження потребно-мотиваційної сфери особистості, зазначаючи, що основними патогенними характеристиками конфліктів і фрустрацій є небезпека зриву задоволення базових потреб організму (що в свою чергу несе загрозу його цілісності) [26]. Зокрема результати лабораторного дослідження Г. Ліндзєя і Г. Рікена (G. Lindzey, H. Riecken, 1951) довели, що сила фрустрації напряму залежить від соціальної значущості мотивів (на відміну від органічних потреб) [24]. Схожа проблема вмотивованості піднімається і в роботах А. Амселя (A. Amsel, 1958), який досліджує фрустрацію в рамках теорії навчання і розглядає фрустраційні ситуації через призму надій на винагороду, які в результаті не виправдовуються, при цьому фрустрація тлумачиться як зовнішній прояв [13]. Зазначений підхід отримав підкріплення в експериментальних дослідженнях Т. Райана та П. Уотсона (T. Ryan, P. Watson, 1968) [29].

Заслужують на увагу висновки дослідника Л. Берковіца (L. Berkowitz, 1958), який модифікував теорію «фрустрація-агресія» і вказав на те, що фрустрація пов'язана з очікуваннями мети, а не з її фактичним досягненням. Тобто, якщо мета є недосяжною, то фрустрація напряму пов'язана з крахом надій на її досягнення і в результаті тільки створює загальне емоційне збудження та провокує тенденцію до агресії лише в тій мірі, в якій несе негативний вплив. Він додає дві важливі змінні до вже відомого рівняння: гнів, як збуджуючий компонент і пусковий подразник, що запускають агресивну реакцію [16]. Наявність останніх вважається обов'язковою і на думку А. Коена (A. Cohen, 1955), який зазначає, що тільки наявність відповідних умов і обставин зробить реакцію на фрустрацію агресивною [20].

Отже, на основі аналізу теоретичних і емпіричних досліджень феномену фрустрації протягом першої половини ХХ ст. можна виокремити в них ряд спільних моментів: 1) розгляд фрустрації як специфічної теми дослідження зі зміщенням акценту на її прояви та наслідки; 2) прагнення дати категоріальну оцінку поняттю шляхом ряду простих операцій і аналогій (що призвело до викривлення і спрощення самого визначення); 3) приділення основної уваги поведінковим аспектам зазначеного явища (ігноруючи при цьому власне психологічний зміст фрустрації).

Важливим для вирішення завдань, поставлених в цьому дослідженні, ми вважаємо розгляд робіт радянських психологів другої половини ХХ ст., зокрема Н. Левітова, що вважається теоретиком концепції фрустрації, як психічного стану особистості. Зазначений автор визначає фрустрацію як «стан людини, що виражається в характерних особливостях переживання і поведінки, що викликаний об'єктивно нездоланими перешкодами (або суб'єктивно так усвідомлюваними), які виникають на шляху досягнення мети або вирішення завдання» [6, с. 118]. У своїх дослідженнях Н. Ле-

вітов аналізує вже представлену вище евристичну теорію С. Розенцвейга, критикуючи її за надмірну обмеженість біологічним трактуванням. На противагу його класифікації фрустраційних реакцій Н. Левітов пропонує свою класифікацію, виділяючи в ній такі компоненти, як толерантність до фрустрації, стеничні та астеничні реакції [6].

Суттєвими в зазначеному ракурсі видаються роботи Б. Ананьєва, у яких феномен фрустрації віднесений до станів психофізичного напруження і розглядається в широкому ракурсі взаємозв'язків між індивідуальною будовою того соціального цілого, до якого належить особистість, і індивідуальною структурою самої особистості. Причини виникнення станів психофізичного напруження розкриваються ним крізь призму зміни статусу, соціальних функцій і ролей, цілей діяльності і ціннісних орієнтацій особистості, які дозволяють зрозуміти ступінь її залежності від конкретних соціальних структур і визначити рівень активності самої особистості в загальному процесі функціонування тих або інших соціальних утворень. Ці стани не носять масового характеру і частіш за все є цілісними змінами окремої особистості через гострі життєві кризи (з іншими людьми, соціальними приписами, інституціями і т. д.), обмеження і втрати (суспільних благ, престижу, репутації, соціальних зв'язків і т. д.) [1].

Стан фрустрації Б. Ананьєв розглядає як складну цілісну реакцію на бар'єри, які блокують діяльність людини. Такі бар'єри в більшості випадків є фактами дискоординації соціальних зв'язків особистості, соціальних і моральних втрат, зміни соціального статусу і перепорою до виконання соціальних ролей. Фрустрація, як інші афективні стани, виникає в гострих критичних ситуаціях, але її динаміка в значній мірі визначається структурою самої особистості. Отже, в концепції розгляду фрустрації крізь призму зв'язків між інтер- та інтраіндивідуальними структурами особистості Б. Г. Ананьєв наголошує на соціальній детермінованості бар'єрів і афективної напруги [1, с. 255]. У цьому аспекті видається цікавою думка Е. Кіршбаума та А. Єремєєвої, які також розглядають фрустрацію з позицій блокування основних потреб і появи феномену психологічного захисту.

Аналізуючи суть інтеріндивідуальних зв'язків людини, Б. Г. Ананьєв розрізняє передфрустраційний, фрустраційний та постфрустраційний стани, які провокуються наявністю фрустратора [1, с. 255]. Зазначимо, що подібний ракурс досліджень притаманний більшості радянських дослідників. Зокрема у роботі А. Налчаджян, присвяченій механізмам психологічної адаптації, також розглядається проблема фрустратора і фрустраційного порогу. У межах зазначеного підходу автор висуває гіпотезу, що для кожної особистості має існувати оптимальний рівень фрустрації, який сприятливо впливає на процес її формування [7].

У роботах Л. Божович поняття фрустрації і фрустрованості згадується при розкритті змісту вікових криз, які знаменують собою завершення попереднього етапу розвитку і початок наступного. Фрустрація інтерпретується як відповідь на деривацію певних істотних для людини потреб. На основі цього Л. Божович робить висновок, що на перетині двох вікових

категорій таку реакцію дають діти, у яких не задовольняються або активно подавляються ті нові потреби, які з'являються наприкінці кожного етапу психічного розвитку разом з центральними, тобто особистісними новоутвореннями відповідного віку. При цьому варто розрізняти фрустрацію потреби, пов'язану з її насильницьким придушенням соціальними вимогами (від кого б вони не йшли — від оточення людей або від самого суб'єкта), і ті випадки, коли потреба не задовольняється в результаті відсутності у суб'єкта відповідних способів її задоволення. Протиріччя між суб'єктом і його можливостями не є конфліктом, вони виступають в якості основної рушійної сили психічного розвитку [2].

У цьому аспекті видається цікавою думка Ф. Василюка, який також досліджує фрустрацію в рамках аналізу кризових станів (наряду зі стресом та конфліктом) і при цьому аналізує особливості впливу фрустрації на емоційний стан людини [3]. Роль емоційних і когнітивних процесів при фрустрації розглядає також і Є. Ільїн, який вказує на те, що стан фрустрації виникає не відразу — для його появи людина має подолати специфічний фрустраційний поріг, що визначається різними факторами і характеристиками діяльності. Провідне значення при цьому має стійкість мотивів, яка, в свою чергу, впливає на вид реакції на фрустраційну ситуацію [5].

Відштовхуючись від спроб побудови універсальної класифікації психічних станів, досліджують фрустрацію радянські психологи Ю. Сосновікова та О. Прохоров. Останній, розглядаючи енергетичну площину психічних станів, виділяє два види: рівноважні та нерівноважні (до яких відносить і фрустрацію) [8].

Отже, для радянських психологів характерною є активізація уваги до проблем фрустрації як своєрідного психічного стану і розгляд зазначеного феномену з позицій системно-діяльнісного підходу.

Для західних і американських психологів другої половини ХХ ст., навпаки, характерним є зменшення інтересу до проблем фрустрації; дискурс досліджень зміщується на більш загальні психологічні поняття, лише в контексті яких і розглядається явище фрустрації.

Зокрема А. Бандура (А. Bandura, 1963) досліджував фрустрацію в рамках теорії соціального научування. У його роботах стверджується, що фрустрація, окрім своєї деструктивної ролі, може призвести і до підвищеного мотиваційного стану [14]. Про те, що фрустрація може мати не лише деструктивний, але й нести конструктивний вплив на особистість, зазначають також Д. Креч, Р. Кратчфілд та Н. Лівсон (D. Crech, R. Chuthfield, N. Livson, 1976). Вони вказують на те, що фрустрація є безпосереднім наслідком протиріч між потребами індивіда і суспільними обмеженнями. В дослідженнях К. Шоркея та С. Крокера (С. Shorkey, S. Crocker, 1981) на новому рівні піднімається питання бар'єрів, що лежать в основі фрустрації. При цьому останні розглядаються їх з позицій адаптивності та подвійності (внутрішні і зовнішні) [31].

У 90-х роках ХХ ст. з'являються поодинокі дослідження, що характеризуються поверненням уваги західних дослідників до проблем «фрустра-

ції-агресії» (в трансформованому варіанті Л. Берковіца). На експериментальному рівні його висновки були підтверджені в роботах Дж. Ділла та С. Адерсона (J. Dill, C. Anderson, 1995), які вказують на те, що фрустрація лише створює ґрунт для агресивної поведінки, а сама поведінка виникає тільки за наявності певних посилів до агресії [21]. Інший американський дослідник К. Изард [4] торкається проблем фрустрації в контексті психології емоцій. У його роботах піднімається питання взаємообумовленості емоцій і фрустрації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, дослідження західноєвропейських і американських психологів першої половини ХХ ст. заклали фундамент для розробки загальної теорії фрустрації, однак їх обмеженість рамками психоаналізу та біхевіоризму не дала можливості сформуванню однозначного та об'єктивного підходу до інтерпретації феномену фрустрації. В другій половині ХХ ст. ініціатива розробки зазначеної проблеми перейшла до радянських дослідників, які розробляли теорію фрустрації в рамках системно-діяльнісного підходу.

Сучасний етап розвитку теорії фрустрації в рамках американської психологічної думки характеризується явним зменшенням інтересу до цієї проблеми. А дискурс досліджень поступово змістився на Центральну та Східну Європу (велика кількість прикладних досліджень щорічно публікуються в Росії та Україні), де за останні десятиліття було випущено цілий ряд робіт, присвячених проблемам як власне фрустрації, так і її зв'язку з іншими психологічними феноменами.

Список використаних джерел і літератури

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
3. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций : [монография] / Ф. Е. Василюк. — М. : Издательство Московского университета, 1984. — 200 с.
4. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. — СПб. : Питер, 2000. — 464 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2007. — 782 с.
6. Левитов Н. Д. Фрустрация как один из видов психических состояний / Н. Д. Левитов // Вопросы психологии. — 1967. — № 6. — С. 118–129.
7. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. — М. : Эксмо, 2010. — 368 с.
8. Прохоров А. О. Смысловая регуляция психических состояний / А. О. Прохоров // Психологический журнал. — 2009. — Том 30, № 2. — С. 5–17.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. — М. : Прогресс, 1990. — 366 с.
10. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. — СПб. : Питер, 2010. — 400 с.
11. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; [пер. с англ. Г. Ф. Швейкина, Г. А. Новичковой]. — М. : Академический проект, 2008. — 254 с.
12. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / К. Хорни ; [пер. с англ. В. Светлова]. — М. : Академический проект, 2008. — 224 с.
13. Amsel A. Frustration theory: an analysis of dispositional learning and memory / A. Amsel. — New York : Cambridge University Press, 1992. — 276 p.
14. Bandura A. Aggression: a social learning analysis / A. Bandura. — New Jersey : Prentice-Hall, 1973. — 390 p.

15. Barker R. Frustration and regression: an experiment with young children / R Barker, T. Dembo, K. Lewin // *Studies in topological and vector psychology II*. — University of Iowa Press, 1941. — 314 p.
16. Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation / L. Berkowitz // *Psychological Bulletin*. — 1989. — Vol. 1. — P. 59–73.
17. Britt S. Criteria of frustration / S. Britt, S. Janus // *Psychological Review*. — 1940. — Vol. 47, № 5. — P. 451–470.
18. Brown J. Emotions conceptualized as intervening variables — with suggestions toward a theory of frustration / J. Brown, I. Farber // *Psychological Bulletin*. — 1951. — Vol. 48, № 6. — P. 465–495.
19. Child I. I. Frustration and the quality of performance: I. A critique of the Barker, Dembo, and Lewin experiment / I. Child, K. Waterhouse // *Psychological Review*. — 1952. — Vol. 59, № 5. — P. 351–362.
20. Cohen A. Social norms, arbitrariness of frustrations, and status of the agent of frustration in the frustration-aggression hypothesis / A. Cohen // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. — 1955. — Vol. 51, № 2. — P. 222–226.
21. Dill J. Effects of frustration justification on hostile aggression / J. Dill, C. Anderson // *Aggressive Behavior*. — 1995. — Vol. 21, № 5. — P. 359–369.
22. Dollard J. *Frustration and Aggression* / J. Dollard, N. Miller, L. Doob, O. Mowrer, R. Sears. — New Haven : Yale University Press, 1939. — 213 p.
23. Klee J. The relation of frustration and motivation to the production of abnormal fixations in the rat / J. Klee // *Psychological Monographs*. — 1944. — Vol. 56, № 4. — P. 1–45.
24. Lindzey G. Inducing frustration in adult subjects / G. Lindzey, H. Riecken // *Journal of Consulting Psychology*. — 1951. — Vol. 15, № 1. — P. 18–23.
25. Maier N. The role of frustration in social movements / N. Maier // *Psychological Review*. — 1942. — Vol. 49, № 6. — P. 586–599.
26. Maslow A. Deprivation, threat, and frustration / A. Maslow // *Psychological Review*. — 1941. — Vol. 48, № 4. — P. 364–366.
27. Miller N. The frustration-aggression hypothesis / N. Miller, R. Sears, O. Mowrer, L. Doob, J. Dollard // *Psychological Review*. — 1941. — Vol. 48, № 4. — P. 337–342.
28. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression / S. Rosenzweig // *Psychological Review*. — 1941. — Vol. 48, № 4. — P. 347–349.
29. Ryan T. Frustrative nonreward theory applied to children's behavior / T. Ryan, P. Watson // *Psychological Bulletin*. — 1968. — Vol. 69, № 2. — P. 111–125.
30. Sargent S. Reaction to frustration — a critique and hypothesis / S. Sargent // *Psychological Review*. — 1948. — Vol. 55, № 2. — P. 108–114.
31. Shorkey C. Frustration theory: a source of unifying concepts for generalist practice / C. Shorkey, S. Crocker // *Social Work*. — 1981. — Vol. 26, № 5. — P. 374–379.
32. Taylor Jr. Internal consistency of the scoring categories of the Rosenzweig Picture — Frustration Study / Jr. Taylor, V. Mahlon // *Journal of Consulting Psychology*. — 1952. — Vol. 16, № 2. — P. 149–153.

References

1. Ananov B. G. *Chelovek kak predmet poznaniya* / B. G. Ananov. — SPb. : Piter, 2001. — 288 s.
2. Bozhovich L. I. *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste* / L. I. Bozhovich. — M. : Prosveshchenie, 1968. — 464 s.
3. Vasilyuk F. E. *Psihologiya perezhivaniya. Analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy: [monografiya]* / F. E. Vasilyuk. — M. : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1984. — 200 s.
4. Izard K. *Psihologiya emotsiy* / K. Izard. — SPb. : Piter, 2000. — 464 s.
5. Ilin E. P. *Emotsii i chuvstva* / E. P. Ilin. — SPb. : Piter, 2007. — 782 s.
6. Levitov N. D. *Frustratsiya kak odin iz vidov psihicheskikh sostoyaniy* / N. D. Levitov // *Voprosy psihologii*. — 1967. — № 6. — S. 118–129.
7. Nalchadzhyan A. A. *Psihologicheskaya adaptatsiya: mehanizmy i strategii* / A. A. Nalchadzhyan. — M. : Eksmo, 2010. — 368 s.

8. Prohorov A. O. Smyslovaya regulyatsiya psichicheskikh sostoyaniy / A. O. Prohorov // Psihologicheskiy zhurnal. — 2009. — Tom 30, № 2. — S. 5–17.
9. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla / V. Frankl. — M. : Progress, 1990. — 366 s.
10. Freyd Z. Psihologiya bessoznatelnogo / Z. Freyd. — SPb. : Piter, 2010. — 400 s.
11. Fromm E. Begstvo ot svobody / E. Fromm ; [per. s angl. G. F. Shveykina, G. A. Novichkovoy]. — M. : Akademicheskii proekt, 2008. — 254 s.
12. Horni K. Nashi vnutrennie konflikty. Konstruktivnaya teoriya nevroza / K. Horni ; [per. s angl. V. Svetlova]. — M. : Akademicheskii proekt, 2008. — 224 s.
13. Amsel A. Frustration theory: an analysis of dispositional learning and memory / A. Amsel. — New York : Cambridge University Press, 1992. — 276 p.
14. Bandura A. Aggression: a social learning analysis / A. Bandura. — New Jersey : Prentice-Hall, 1973. — 390 p.
15. Barker R. Frustration and regression: an experiment with young children / R Barker, T. Dembo, K. Lewin // Studies in topological and vector psychology II. — University of Iowa Press, 1941. — 314 p.
16. Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation / L. Berkowitz // Psychological Bulletin. — 1989. — Vol. 1. — P. 59–73.
17. Britt S. Criteria of frustration / S. Britt, S. Janus // Psychological Review. — 1940. — Vol. 47, № 5. — R. 451–470.
18. Brown J. Emotions conceptualized as intervening variables — with suggestions toward a theory of frustration / J. Brown, I. Farber // Psychological Bulletin. — 1951. — Vol. 48, № 6. — R. 465–495.
19. Child I. I. Frustration and the quality of performance: I. A critique of the Barker, Dembo, and Lewin experiment / I. Child, K. Waterhouse // Psychological Review. — 1952. — Vol. 59, № 5. — R. 351–362.
20. Cohen A. Social norms, arbitrariness of frustrations, and status of the agent of frustration in the frustration-aggression hypothesis / A. Cohen // Journal of Abnormal and Social Psychology. — 1955. — Vol. 51, № 2. — R. 222–226.
21. Dill J. Effects of frustration justification on hostile aggression / J. Dill, C. Anderson // Aggressive Behavior. — 1995. — Vol. 21, № 5. — R. 359–369.
22. Dollard J. Frustration and Aggression / J. Dollard, N. Miller, L. Doob, O. Mowrer, R. Sears. — New Haven : Yale University Press, 1939. — 213 p.
23. Klee J. The relation of frustration and motivation to the production of abnormal fixations in the rat / J. Klee // Psychological Monographs. — 1944. — Vol. 56, № 4. — R. 1–45.
24. Lindzey G. Inducing frustration in adult subjects / G. Lindzey, H. Riecken // Journal of Consulting Psychology. — 1951. — Vol. 15, № 1. — R. 18–23.
25. Maier N. The role of frustration in social movements / N. Maier // Psychological Review. — 1942. — Vol. 49, № 6. — R. 586–599.
26. Maslow A. Deprivation, threat, and frustration / A. Maslow // Psychological Review. — 1941. — Vol. 48, № 4. — R. 364–366.
27. Miller N. The frustration-aggression hypothesis / N. Miller, R. Sears, O. Mowrer, L. Doob, J. Dollard // Psychological Review. — 1941. — Vol. 48, № 4. — R. 337–342.
28. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression / S. Rosenzweig // Psychological Review. — 1941. — Vol. 48, № 4. — R. 347–349.
29. Ryan T. Frustrative nonreward theory applied to children's behavior / T. Ryan, P. Watson // Psychological Bulletin. — 1968. — Vol. 69, № 2. — R. 111–125.
30. Sargent S. Reaction to frustration — a critique and hypothesis / S. Sargent // Psychological Review. — 1948. — Vol. 55, № 2. — R. 108–114.
31. Shorkey C. Frustration theory: a source of unifying concepts for generalist practice / C. Shorkey, S. Crocker // Social Work. — 1981. — Vol. 26, № 5. — R. 374–379.
32. Taylor Jr. Internal consistency of the scoring categories of the Rosenzweig Picture-Frustration Study / Jr. Taylor, V. Mahlon // Journal of Consulting Psychology. — 1952. — Vol. 16, № 2. — R. 149–153.

Прахова Светлана Анатольевна

аспирантка Інститута психології імені Г. С. Костюка НАПН України

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ ТЕОРИИ ФРУСТРАЦИИ: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА

Резюме

В статье исследован процесс формирования теории фрустрации в контексте изменения научных парадигм и развития отдельных психологических направлений. Раскрыта суть разных ракурсов определения феномена фрустрации с точки зрения психоанализа, бихевиоризма и системно-деятельного подхода. Проведен сравнительный анализ научных работ по регионам (брались во внимание западноевропейские, американские и советские исследователи). Выделены основные теории фрустрации и проведен их сравнительный анализ через призму отдельных экспериментальных исследований в рамках ретроспективного анализа.

Ключевые слова: феномен фрустрации, теория фрустрации, детерминанты, фрустрационная ситуация, фрустрационная реакция, историческая ретроспектива исследований.

Prahova S. A.

postgraduate student of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE FRUSTRATION THEORY: HISTORICAL RETROSPECTIVE

Abstract

The phenomenon of frustration has a long history of research. With the change of scientific paradigms and approaches have changed and the interpretation of the phenomenon of frustration. As researches on this issue are a lot, there is a need for their classification. Seems advisable classification of all existing concepts of frustration according to two criteria: first, taking into account the principle of historicism; secondly, maintaining the principle of determinism.

The object of the study is the comparative analysis of the formation of the frustration theory in the context of the analysis of works of Western European, American and Soviet psychologists throughout the twentieth century.

For researches of the Western European and American psychologists is characteristic: to consider the frustration as a specific research topic with a emphasis shift on its manifestations and consequences; the desire to give a categorical assessment of the concept through a series of simple operations and analogies (which led to a distortion and simplification of the definition); to focus the main attention on the behavioral aspects of the specified phenomenon (ignoring at the same time their own psychological content of frustrations). For Soviet psychologists is characteristic the consideration of frustration as the mental state in the framework of the position of the activity approach.

Key words: the phenomenon of frustration, frustration theory, determinants, frustration situation, frustration reaction, the historical retrospective of studies (researches).

Стаття надійшла до редакції 2.09.2015